

Написане листається

**ВОЛОДИМИР ТА РОЗАЛІЯ ВИННИЧЕНКИ:
РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ (1921–1949 РОКИ)¹**

1923 рік

№ 70

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

16–III–[1923]

Мій єдиний! Нарешті одержала твого листа¹. Це вже щось занадто довго він ішов.

Не знаю, що порадити тобі, любов моя. Вертатись? Але ж тоді треба рішучо й раз на довго сказати собі, що ти не поїдеш нікуди. Чи є надія, що відносини в Німеччині швидко покращують? Великої надії нема. Правда, ціни тут все ж зменшуються, повільно, але все ж помітно на все: їжа, одіж, черевики. Можливо, що з часом і жити в горах стане дешевше, але коли саме? Чи є час чекати?

Коли умови для праці добрі, коли потяг до дому затиха, коли в хаті тепло (!), тоді треба лишатись. Що ж нам робити, така доля, що ми мусимо одриватись одне від одного й рахувати тижні, дні, години.

Ох, як знайома, як зрозуміла мені твоя туга! Краще не думати про це.

Якщо у Tribsch'ів увільниться кімната², ти переїдеш? Тоді не забудь змінити адресу на пошті, а то господиня помститься за зраду й листи не дійдуть. Гроши завтра дістану у Вирового й пошлю тобі. Сьогодні його не було вдома, хоч я звонила перед дев'ятою.

Ми не домовились з тобою, щоб посилати листи на Poste restante³ і вони лежать в мене, а є такі, що потребують швидкої відповіді.

Лист від Богацького⁴ переказала в листі до Сімовича. Додатки до статті Коберського⁵, що мають вийти брошурою, посилаю просто Сімовичу; кінець статті Лівіні⁶ послала давно. Написала Сімовичу, що Шаповал прохає зарезервувати місце для його статті “На болючу тему”, але ж ти, напевно, хотів би раніше її переглянути? Що робити? Поки що статті немає.

Сірій⁸ рішучо прохав його статтю тепер ще не пускати, бо боїться за хлопця⁹, який вже швидко зможе приїхати до його, бо поляки дають візу. Про це я теж написала Сімовичу. Не сердься на мене, дітонько, коли не добре зробила, але ми з тобою про це зовсім не балакали й я не знаю твоїх бажань.

Живу я от собі, почуваю себе втомленою й все спала б, та так і роблю.

Трохи працюю, читаю біблію з насолодою. Покликала мене якимось по телефону Тмарочка¹⁰, каже: “Мама сумує, хоче вас бачити”. Я поїхала, як була. А виявилось, що день рождиння Юл[ії] Вл[адимирівни], гості (сестра М.-кі¹¹ з сином і Лідія Парф[ирівна]¹²), а Ю[лія] В[ладимирівна] в страшному стані. Цілий день плакала, що старіється і що з життя її нічого не вийшло. Шкода мені її дуже, але я все ж не розумію її одчаю. Здається, в її реагуванні є щось паталогичне. Тяжко було у них.

¹Продовження. Початок див.: Слово і Час. – 2015. – №№1-5.

Одержався лист від Паламарчика¹³. Посилаю. Говорила з Fr. Elsa¹⁴. Вона прохала написати йому, щоб він на Великдень приїхав для обговорення справи.

Видатки всі повернуться йому. Я це зроблю й тоді не відповідатиму за дальше.

Щоб не забути, щодо Kurtax'у. Ти повинен пійти в Kurferwaltang й побалакати з головним чиновником. Поясни йому, що ти з України, та до того ще й письменник. Вони з тебе такси не візьмуть.

Невже й вчора, і сьогодні у вас туман? Тут сонце.

Жінки повдягались в весняні костюми. Все виглядає як на Великдень.

Може, й справді, в горах в цей час завжди тумани? Тоді й лишатись не варто.

Я хожу потрошки гулять, але почуваю себе – от собі – й швидко стомлююсь. Тепер, мабуть, стане краще.

Бачиш, якого листа написала, а сказати, нічого не сказала, і так тяжко, що не можу дати тобі того, що так страстно хочеться. Мій ясний, бідний самотний хлопчик мій! Любов моя й радість, спокій і туга. Ти і в тобі все.

P. S. Grüner Weg – це вузьенька вуличка, недалеко від Hotelю Lange Herzog'a. Там дуже лихий пес живе? Вуличка рівна? Опиши докладно свою кімнату. Чому ж вона темна? Хіба не було іншої?

Куди ти ходиш гулять? Як спиш? Як їси, чи замовив молоко?

Чи подобається околиця, може, в Risengeb. 15 краще? Снігу нема? Людей багато?

В кафе Libold є кімната, де читають всі газети безплатно і нічого не треба замовлять (це не в самому кафе, але поруч). Подивись в кругленьке озерце, чи є в ньому креветки?

Привітай від мене гори й ліс і бідні порубані сосни.

З солодким болем пригортаюсь до тебе. Хай буде тобі там затишно!

Твоя P[оза].

От вже знову сонце сховалось, хмарно, а ще тільки пів на 14-ту.

Зараз іду на пошту. Що то ти робиш тепер? Тільки не жалій вуглю, треба добитись, щоб було тепло.

Ну, цілую, цілую!

№ 71

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

17-III-[1923]

Дітонько, сьогодні вислала тобі 150 тисяч, взяла у Вирового. Чи ти платитимеш після кожного тижня, чи вперед? Треба, щоб у тебе завжди були гроши, щоб спокійно було й міг би в кожний момент поїхати. Сподіваюсь, сьогодні вісточка! Цілий ранок провела в місті, а ввечері обіцяла заїхати Ал[ександра] Вл[адимирівна]'. Вона швидко виїде з Берліну на завжди до Праги. Як же тобі там, мій? Чи вже звикаєш потрошки, чи одержав листи та рукописи? Мені нічого, тихо, пригніченно, сумтно, але все ж нічого. Все сплю та сплю, а ти? Будь ясний, бадьорий.

Чи ж справді тихо у тебе, а тепло? Цілую радість мою.

Напиши, як з грошима. Скільки треба мати на тиждень точно. Я посылатиму щотижня. Да?

Твоя–

[Листівка адресована: Heren D-r W. Wynnytschenko Villa Edelweiss Grüner Weg Fridrichroda in Thüringen].

Крохонько мій. Два дні пройшли без листів від тебе й далися мені занадто вже довгими. Я все наказувала старенькому принести мені щось від тебе, але він тільки руками розвів.

Сьогодні почула клацання в дверях і клаптик на підлозі. Я як найдорожій скарб розкриваю твого листа, навіть тримаю не так, як всі інші і так стискую в руках, що рукам боляче. І коли листа прочитаю, іноді нахожу якусь приписочку й вона неначе ще маленький лист від тебе! Що у тебе стан не зовсім добрий – це мене не дивує. Зміна клімату, гори, інча погода, обстановка. Але раз є тиша – робитимеш, як тільки акліматизуєшся. Невже у тебе не буває сонця? Тут вже 4-й день ясна погода. Сонце вчора було цілий день. (Неділя). І сьогодні ясно, хоч і легка мрячка.

Вчора була у мене Ін[на] К[остянтинівна]. Приїхала пів на третю. Дуже бліда (пудра, зроблені очі, вії, губи), але гарна. Особливо гарна постать. Говорила багато всяких пустячків про школу, кіноф'єси і т. п. При кінці почала балачку про тебе, що дуже ти її образив (я сказала, що не мав такого бажання), а потім і каже: "Коли б тільки В[олодимир] К[ирилович] в дійсності не думав про мене так погано, як сказав, мені тільки цього хочеться". Але вона не певна в тому, що я знаю, в чому образа, й тому говорила дуже "общє". Вона мені знову більше сподобалась, ніж останні рази. Простіша, щось є в ній, що викликає у мене жаль до неї. Разом поїхали з нею. Я сказала, що мушу в Friedenau¹. Застала Ю[лію] В[олодимирівну] саму. В старому незграбному капоті, але в доброму настрою. Лає М[аркуш]ку, що все бреше, що написав матері в Москву так, неначе завтра буде мільонером. А грошей нема. Від Далінди нема листа. М[аркуш]ка сердиться, а Ю[лія] В[олодимирівна] каже йому, що він, напевно, так само поведився б, коли б поїхав сам до Америки.

От, бачиш, який у мене "светській образ життя". Хочеться тепер посидіть самій, але коли сама, то хочу спати та спати.

Вчора послала тобі телеграму² і так шкода зробилось, що послала, потурбувала, а ти міг подумати, що це щось дуже цікаве! Може, сердечко забилося у тебе, як розкривав її?

З листа бачу, що ти не переїдеш до Tribsch. Та це й краще, бо мертвої тиши там не буде. Сумно, що в такій час довелося тобі жити в Fridrichroda. Звичайно, яка ж може бути краса, коли нічого не видно. Мої прогулки були на Taüzbuche, Alexandrinengraue, до озерця (від Haus Tribsch просто, а потім праворуч в ліс). Чи ти вже ходив по Rodelbahni на саму гору?

Ввечері, коли не хочеться бути вдома, ти міг би піти в кафе Либолт. Там гарний п'янист, і щовечора (від 5-тої, здається, до 8) концерти. Піди, дитинко. Чи дістав собі книжок? Що саме?

Олесь одержав гроши, повернув Вировому, що був винний, і, здається, вже переїхав на нове помешкання. Сірий звонив тільки один раз.

Дітонько, коли тобі не хотітиметься робити – ходи в ліс, чим більше гулятимеш, тим більше буде сил, а навіть і бажання працювати. Пам'ятаєш, ти сам це помітив.

Здається мені, що вже вічність тебе нема зо мною. Тихо і тоскно щось плаче в мені, але все навкруги, всі вражіння неначе скрізь стінку доходять до мене. Міцно тримаю себе в руках і примушую думати про щось звичайне, щоденне. "Какіє ми нещасніє!"

А все ж все добре. І те, що тужно з болем думається про тебе і хочеться знати найменши дрібнички твого життя, і живеться від листа до листа. Все добре.

Спасибі тобі за всі радощі й за біль, що, може, ще прекрасніша за радість.

Може, сьогодні тобі вже краще працюється. Як буде сонечко – піди на Schauenbürg.

Цілую ясні очи, руки, ніжне-ніжне дитинча моє. Най буде тобі добре, бадьоро, ясно. Не жалій за Берліном, нічого тут нема доброго. Ну, треба одіслати листа.
Твоя R[ozaj].

№ 73

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

21–III–23

Дитинонько, вчора ввечері одержала твого 3-го листа¹, як приїхала від Леночки. Не могла сидіти вдома, весна, туга, але солодка, непокій і ще сама не знаю що, погнали мене з хати. І там я побачила Лун[дберга]. Він одчинив двері мені. Я сказала: “Добрідень, чи можу я бачити Єл[ену] Дав[идівну]?” Це все, що говорила я Л[ундбергу]. Леночка зраділа начебто, але після ріжних розмов перевела на його. Говорила зворушуюче, як тяжко він переживає розрив². Як часто каже: “Чому, чому це все трапилось?” І болить йому це страшенно. Потім казала, що може зрозуміти ще тебе, але мене ніяк. І це правда, що мій вчинок виглядає як імітація, підробка під тебе. Вони не розуміють, що я якраз в недобрих речах хочу бути з тобою, бути соучасницею. Але ж пояснить цього я не можу і не хочу. Тільки дійсно почуваю несправедливість, або краще непропорційну жорстокість нашого вчинку. Лен[очка] говорила, як тяжко він підходить до людей, як повільно, обережно висовує свою голову з черепашки, і коли вже висуне – тоді оддається цілком, без остатку. І так було з нами.

Ну, та це минуло. Тільки, може, я, коли вже зустрілась з ним, повинна була просто, ввічливо що-небудь сказати. Як ти гадаєш? Але я вже більше не піду до Л[еночки]. Неприємно мені, стіснительно і ні до чого. Як хоче вона – нехай приїздить. Вона одержала твою картку³ й була дуже зачеплена нею. Чому, Діто, ти написав так? Так тільки абсолютно чужим людям з ввічливості пишуть. Краще вже нічого. У Л[еночки] запитуючий голос і посмішка крива. Вона казала, що це значить, що вона повинна ще лаконичніше відповісти. Але як? І не розуміла того, що говорючи це мені, вже псувала весь ефект майбутньої лаконичної відповіді.

Сьогодні перекажу їй, що ти доручив, хоть вона прохала якось по телефону, сказати, що все те, що наговорила, несерйозно. Приїхать вона до мене не може, бо нема з ким. Нікого біля неї, крім Є[вгена] Г[ермановича]⁴, нема! Бідна Леночка всіх розгубила.

Щось мені всіх шкода, і її, і Анну Іллінічну⁵, і Юл[ію] Вл[адимирівну]. Хотілося б, щоб вони мали хоть соту долю тої повноти, що я. І соромно трохи за своє багатство. Любий мій! Дякую тобі за все, що дав відчутти, зрозуміти. Ти моя вічна радість, спокій ясний і разом туга. Через тебе світ стає великим, неначе якимсь инчим зором бачу все, і душа звенить і відгукується тобі назустріч. Чи розумієш ти, що я хочу сказати?

Тихо у нас, сонечно тихо. Фравочка чомусь не прийшла, а я почуваю себе не дуже добре, щось поболує з лівого боку. Як ти гадаєш, чи не варто мені піти до якогось професора показаться? А то я вже давно ні у кого не була. Нема на що серйозно жалітись, а все ж треба довідатись, чи все в порядку. Правда, моя дитина? Грошей коштуватиме багато, але це вже все одно. Трохи менше, трохи більше.

Ти питаєш, як стоїть корона? Все те саме 618. Прийшло сповіщення від Diskont Gesellschaft⁶, що одержано 500 к[орон] на твоє ім'я. Я піду та попрохаю продати і пошлю частину тобі. Що пропалив Bezug⁷ – не журись! Це ще дурниця, але тут купити дешевше і старий (пропалений) хай мені віддасть. А може, вона якусь инчу комбінацію придумает? Тільки нехай справедливо це робить. Тут потрошки все дешевшеє. М'ясо подешевшело більше як на тисячу на фунт (свинина), зелень,

крашанки, жири, річи, все. А у вас все дорожає? Це несправедливо. В муніципалітет вноситься проект одмінити підвишку на газ і електрику. У всіх надія на кращі часи, і тому ніхто нічого не купує. Твій костюм принесли з чистки. Вийшов нічого, але червона плямка біля кишені лишилась. Я вже одягала сірий костюм один раз, бо темний страшенно вицвів.

Була в газетах чутка, що Іллічу гірше⁸. Другий удар. Тепер друкуються бюлетені про стан здоров'я. Знову краще йому стало, але все ж викликано до Москви троє німецьк[их] профес[орів] і один швед (здається).

В ближчому часі загрози для життя нема, але для роботи він не здатний.

На пленумі Московс[ького] совета Риков⁹ сказав: "Возможно выздоровление. Но надежда партии и народа в ближайшем времени увидетъ В[ладимира] Іль[іча] в качестве авторитетн[ого] активного вождя – тцетни". Але це, здається, не дуже вплине на стан річей, він, власне, уже давно "вибил"?

Це я пишу тобі, бо певна, що хтось з приятелів все одно напише. То краще я перша.

Паламарчик згодився¹⁰, але він, здається, уявляв собі, що це буде тайний шлюб, боюсь, що коли довідається, що батьки повинні бути в курсі, то одмовиться. Я написала йому досить докладно і прохала приїхати хоч на 2 дні. Побачимо.

Панна Elsa приїздила до мене, привезла квіт, була мила. Почала розмову про мою толерантність щодо твоїх романів, але я "не зрозуміла".

Доручення твоє зібрати листи – зроблю, але їх тут не багато і ледве чи щось дадуть тобі. Рукописів більше не одержую. Може, посилають вже просто на твою адресу? Боюсь, що ця редакторська робота заважає тобі, одбірає багато часу. Да?

От вже припиняти листа треба і стає сумно, і хочеться притулитись головою міцно-міцно до рідних грудей і почути руку твою на волоссю, тогдa не хотілося б скиглити і ніхто б тоненько-тоненько не плакав в грудях. Точка. Все буде чудово! Цілую. Радість моя!!

№ 74

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

22–III–[19]23

Моя дитинка дорога!

Затихли твої скарги, тому роблю висновок, що тобі не зовсім погано. Але не думаю, щоб у вас було так само гарно як тут. Цілий день сонце. Діти в саміх суконках. Вдень 10 градусів тепла. Не опалюють хат. Але це, певно, довго не протягнеться. Деревя не довіряють і навіть кущі не зеленіють.

Ти за мене не бійся, я "зевка не дам", не в тому тільки значінню, а в смислі розваг. Правда, не була навіть в кіно ані разу, але людеї бачу, гулять хожу, а як їзду в місто, то завжди на Tilplatz¹. І, коли не пізно, то й вертаю так само. Панна Маруся² хоть і обіцяла позвонить і приїхать, але ще не зробила ні того, ні другого. Коли мені нестерпно хочеться тебе бачить, я беру себе в руки і уявляю, як було б шкода мені перервать твою роботу, і потрохи заспокоююсь. Сьогодні бачила тебе у сні з Надю[гою]* і лишила саміх у кім[наті]. Цілую і пригортаюсь до [тебе].

[Навколо тексту дописано]: Не маю слів, щоб сказать, яка я повна тобою, безмежну ніжність почуваю...

[Листівка адресована: Herrn D-r W. Wynnytschenko Villa Edelweiss Fridrichroda in Tübing Grüner Weg, 1].

* Кінці кількох слів у цьому тексті забиті штемпелями.

Твоя остання картка від 20-го викликає у мене непокій. Ти щось там позакреслював, це щоб мене не турбувать, я знаю, але це ти напрасно зробив. Краще вже мені знати все, аніж припускати, що ти від мене ховаєш. Чогось мені здається, що був головний біль у тебе і тому ти не міг працювати. (Це після вероналю). Напиши, Діто, як ти себе почуваєш, але не ховай нічого. Я ж, ти знаєш, не з тих жінок, що з усього роблять істерику. Але тоді тільки спокійна, коли знаю, що від мене не ховають. Я тобі пишу навіть, якщо десь в боку кольне.

Чи сьогодні вночі тобі не було погано? Мені щось почудилось, і я раптом з страхом сіла на ліжку. Це було пів на першу. Пригадай.

Ой, Діта моя, невже й справді можна буде до тебе приїхати на свята?! Але як же це зробити? В помешканню нема кого залишить, бо Доцаучка¹ виїздить додому. Хіба Крелям ключи віддати?² А й мені вже ця думка приходила, тільки я її гнала від себе.

Анна Ільїн[ічна] казала, що хоче обов'язково виїхати з Берліну на свята, та пита, чи добре в Тюрингії. Певно, вона приїхала б з радістю до тебе, але чи ти ж її хочеш? Вона, правда, мила.

Поки що я нікому нічого не кажу. Певно, ти сам мені щось про це напишеш. Але щодо Леночки, то я не думаю, щоб вона рішилась приїхати, бо це ж буде з її боку зрада всім своїм приятелям. Цікаво дуже запропонувати їй це.

В неділю збираються в Zehl. І Лен[очка] і Анна Іль[інічна]. Певно, в останній момент одмовляться. Але, якщо приїдуть, то тільки, щоб виконати обов'язок, і це мене стісняє.

Весна чудова! Сьогодні була в Берліні, не хотілось їхать, але треба було продати гроші (доручила в Disconto Gesellschaft) і було мені в костюмі душно. Зовсім як літо. Але я слабо відчуваю, бо тебе нема. Все, коли нема тебе, здається несправжнім, тимчасовим, непотрібним. І це дуже шкода, бо хто знає, чи довго це тепло й ясність продовжиться.

І все ж я мушу прохати тебе не гнати з роботою. Не можна насилувати себе. Я боюсь за тебе, коли уявлю, що ти працюєш по 8 годин. Ну, ти залишишся на два тижні зайвих, але пожалій себе і мене. Може б, я приїхала до тебе на два дні? Не зараз, але коли дуже захочеться. Або, може, не я, хтось інший. Ти ж можеш виписати кого хочеш? Я вже питала Ельзу, чи не збирається вона виїздити на свята; вона одповіла: "Дуже хотілось би". Може, як на свята там буде все повно людей, тоді можна приїхати після свят? А може, й зовсім не приїздить. Все залежить від тебе!

Всі кажуть, що апріль буде холодний, отже, треба користуватись, поки гарно.

Ми тут нікуди не поїдем, бо не можна зліпити компанії, та й нудно без тебе. Мені здається, що всім повинно бути нудно без тебе, та так воно, здається, й є.

Цікава була розмова з Лен[очкою]. Вона розповіла оповідання Амфітеатр[ова]³, в якому революціонерка біжить з заслання з селянином, котрому її доручили провезти. Вони застрівають через бездоріжжя в селах і попадають в період весільний, оргій. Селянинові дівчина дуже подобається, але він ставиться до неї з побожностю.

І от раз, коли вона вся зморена від дороги, приходить в якусь хату, її напувають горілкою, і раптом вона бачить в своєму ліжку свого попутчика. На її обурення він одповідає, що "сама ж лізла". І от вона рішає нікуди далі не їхать. Порвать з минулим, бо все-все пропало. І лишається жити з ним. Через рік хтось бачить товсту тупу бабу з дитиною на руках.

Леночка каже, що цілком розуміє її, і коли б з нею таке трапилось, то лишилася б або смерть, або такий кінець. Правда, як характерно? Тепер мені тяжко зрозуміти її, але, пам'ятаю, я так само колись думала.

От, не втерпіла, щоб не набалакати цілий короб! Прости, мій рідний, єдиний мій спокій.

Твоя Р[оза].

№ 76

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

24–III–[1923]

Крохонько мій. Дуже мені шкода, що знову розпочала я цю канітель з Лундб[ергом]. Вона, право, не варта твоєї уваги, і це тільки з зайвої добросовісності я написала тобі про це все, бо, здається мені, треба про все казати, навіть про хвилиний настрої. Мені зараз ніяково і смішно з себе, і роздратовання проти Л[ундбер]гів і компанії. З високого дерева наплювати мені на те, що вони думають і як кваліфікують мої вчинки. А страждання Л[ундберга], якщо воно й є, це його приватна справа, в якій він сам винний. Леночці нічого не пиши. Зовсім не варто вияснити вже цілком вияснені відносини. Самий факт листа дав би їй змогу торжествувати. Щодо її відносин до нас, то, можливо, ти й маєш рацію, але не зовсім. Ледве чи самою упертостю можна пояснити її активне небажання роззнайомитись з нами. Це могло б бути автоматично зроблено вже давно, одже, ні, не хоче вона.

Якщо наш зв'язок з Л[еночкою] не має глибокого коріння – на осінь ми знайомі не будемо. А коли має, не треба штучно рвати. Тільки до неї нам не варто ходити, а як сама хоче, хай приходить до нас. Ну, з цим покінчено. Не хочу більше.

До Бума піду¹, швидше всього, в понеділок. Сьогодні звонитиму, запитаю, коли прийом. Нічого небезпечного нема, але показатись треба. Щодо того, що виявів конституції нема, то треба терпіння, регулярного життя і не надсильної праці. Я дуже боюся, що твоя робота поїдає всю твою енергію. А ще ж багато.

Моя ти радість прекрасна, як тяжко й солодко уявити собі, що ти там лазиш, твердими кроками ходиш по горах, сильно й певно риєш землю для фотеля. І весь ти облятий сонцем, з чолом, вкритим потом, і теплими руками. Весь дорогий до безмежності. Прекрасний у всьому, в радості, гніві, сумі. Ніхто-ніхто не знає тебе так, як я, не розумом, а тим що більше за розум і знання. Я відчуваю тебе кожною клітиною і здрігаюсь від солодкого болю і любові до тебе. У мене так б'ється серце, що важко писати. Пиши мені про всі твої стани. Тоді, коли я читаю: "Сьогодні мені добре", – я знаю, з чим зрівнювати, й я вірю і радію. Головне – я з тобою.

А сонечко світить, горобці неначе сказались і все передрікає чудове літо, повне радості. І ми з тобою будемо разом!!

Цілую руки твої.

Твоя Р[оза].

№ 77

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

[26–III–1923]

От сьогодні, майже несподівано, велике товариство¹, сміються й вживають [далі текст на першій сторінці листівки] заходів, щоб було весело. А я варю чай, заклопотано шукаю, чим би нагодувати, бо неділя і все зачинено. Страшенно хочу, щоб замість всіх цих людей прийшов би хоч лист, але може бути тільки завтра. Леночка ходить по хатах і каже, що вони зовсім інші, ніж при тобі. І це правда! Щось мені не весело, дітонько моє!

Вівторок буде два тижні!!

Твоя Р[оза].

[Продовження на звороті листівки]
Всього найкращого!

Дора Сімовичка.

Дай Боже здоров'я й без Вас у нас дуже весело.

Базя М.

Приїхали провідати Роз[алію] Яков[лівну], та згадуємо Вас, та з сонечком вітаємо.

Василь Сімович.

[Далі текст, написаний нерозбірливо Шрейдером², а під ним – грузинською, збоку примітка]: *Она Вас выругала: лайка.*

[Листівка адресована: *Herrn D-r W. Wynnyschenko Villa Edelweiss Friedrichroda in Turing. Grüner Weg, 1.* Датована за поштовим штемпелем].

№ 78

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

26–III–1923

Крохонько мій. Сьогодні одержала обидві твої картки: одну з дорученнями (Храпко¹ та ін.), а другу з приводу мого ночного переляку 23². Але це я хотіла тільки перевірити і дуже радію, що це нічого не значило. Сьогодні не пішла до Бума, бо не дістала ще грошей з Disconto Gesellschaft. Обіцяли прислати в суботу, а сьогодні вже понеділок. Мабуть, не встигли в п'ятницю продати, а в суботу не було біржи. Отже, чекаю, нетерпеливлюсь, бо знаю, що тобі ж треба. А ти так страшно кротко мовчиш!!

Дітонько, мабуть, до тебе ніхто не поїде, вчора була кумпанія: Леночка, Ан[на] Льв[інічна], Шрейдер, а потім приїхали несподівано Сімовичи. Леночка привезла надзвичайні троянди і була така ласкава, сумна і кротостна, так гарно підтримувала Сімовича, коли він доводив Шрейдеру, що ти не росіянин. Підкреслено в картці Лен[очкою] слова ті, які їй здалися особливо по-українськи. Вона мені казала, що, здається, погано написала адресу на картці тобі і боїться, що картка не дійде. Все повторяла: як дивно бути тут без В[олодимира] К[ириловича]. Все зовсім иньше. А потім сказала Шр[ейдеру]: “Меня тут в этом доме балуют”.

Кличуть її на свята в Шварцвальд³ і брат грозиться⁴, що, коли вона не приїде, він виїде з санаторії. Ан[на] Льв[інічна] теж поїде туди. Fr. Ельза, здається, хоче їхати до Відня, щоб побачитись з Палам[арем], бо він рішуче odmовився приїхати сюди. Сьогодні телеф[онувала] мені, прохала завтра побачитись, щоб перебалакати про подорож.

Отже, ніхто, мабуть, тебе не турбуватиме, тоді й ти сидитиму вдома.

Тільки що звонила Леночка. Сказала, що мусить їхати в Шварцвальд, але що хоче в Тюрингію, й коли я на неї почекаю, то через тиждень, після повороту з Шварц[вельда], поїде зо мною. Прохала приготувати їй і мені об'єкти для роману. Але щоб були достойні уваги. От бачиш яка! Нервова вона страшенно, від всяких дрібниць приходить в підняття.

Мені сумно чогось весь час. Я уявляю собі, як ти там сам зараз, тільки з думками, може, думаєш про мене? Може, відчуваєш таку саму тугу, непокій. Дітонько, ти не відповів мені на запитання про стан нервів. Чи не забагато ти працюєш? Хочеться благасти тебе не вимучувати себе. Хочеться притулитись до тебе так міцно і заплющить очи. І багато ще хочеться, але про иньше я не думаю. Одна частина мого я завмерла і ще ні разу не подавала голосу.

Це дивно все ж таки. Правда?

Рученята мої рідні, любов моя і радість. Я стаю на коліна й мовчки молюся тобі... Хай тобі буде повно та ясно на душі, любов моя. Спи спокійно-спокійно. Зараз пів на десяту. Мій, мій!..

Твоя Роза.

№ 79

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

[27–III–1923]*

Дітонько, уяви, що й доси не одержала грошей з Disk[onto] Gesellschaft. Телефонувала туди, сказали, що вже вислано, і я сижу та чекаю, бо нічого інакше не лишається робити. У Бума через те не була, та якось навіть і ніяково йти, бо ніяких болів не почую, не маю на що жалітись. Але ти не сердься, я все ж піду, бо не можна так довго лишатись без лікаря.

Щодо не приїзду до тебе, то це я вже сама так постановила. Лишаюсь вдома. Що нам до того, що свято? Для мене завжди свято. Коли схочу. А помешкання боюсь лишати на Крилів. Роботу тобі мій приїзд розіб'є обов'язково. Ні за що не хочу цього. Коли прийдуть гості в віллу, ти ізолюйся від них, а спати вони все одно лягають рано. Прийдеться перетерпіть, нічого не зробиш.

Що торкається Везиг'у, то наш ніяк не можна віддати, бо він дуже поганий, сором навіть показувати. Я запитаю, кілька коштує новий і, якщо є роцот, пришлю, а як ні – віддаси гроши. Нам все одно дістанеться той, що пропалив, а це потрібно дуже.

Від Далінди нічого нема. Дійсно, “дивна людина”. Ну, та чи є щось, чи нема, ми на його надій не покладаємо. Хай собі, хоче пише, хоче – ні.

Марк[ушон]ок ще мільонів не має і навіть скрутно йому дуже. Але ціми днями хтось приїздить з Парижу з колекцією, й тоді щось робитиметься. Я не дуже вірю в їх мільони, але хочу дуже, щоб вони їх мали.

Нехай хоч хто-небудь з наших знайомих буде забезпечений більш-менш. Юл[ія] Вл[адимирівна] була дуже зворушена карткою і сказала навіть, що ти її більше любиш, ніж я. Але картки я не бачила. Здається, вона хоче десь виїхати на свята.

Леночка і Ан[на] Іль[інічна] привезли Шрейдера, який питає у мене по телефону, чи дозволю я йому приїхати, а Шр[ейдер] привіз недопиту фляшку вина і трохи вишнівки. Людей же було багато. Отже, випивка не вийшла, але за тебе пито. Було “так собі”.

Вчора звонила Шайеру¹. Не було його. Прохала переказати, щоб позвонив, але ще звонитиму сама.

Мабуть, перед святами важко буде мені виконати доручені справи. Сьогодні мушу побачити Марк[ушку], але він обіцяв позвонити й не звонить, а вдома застати важко.

Мене страшенно турбує, що й доси лишаю тебе без грошей. Якщо сьогодні не одержу, завтра попрохаю Вирового й вишлю тобі. Ой, шкода одриватись від тебе. Бувай здоровий, ясний мій!

Твоя.

[Над текстом першої сторінки у перевернутому вигляді дописано]: *У нас вчора було холодно, хмарно. Сьогодні знову сонечко. Але умови для праці дуже погані, і ти не приїзди.*

[Над текстом другої сторінки у перевернутому вигляді дописано]: *Напиші картку Лімпі! [Далі адреса німецькою мовою, написана нерозбірливо].*

№ 80

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

28–III–23

Мій єдиний! Дякую тобі за чудовий лист нашого свята¹ і вітаю тебе сама й без слів хочу притулитись до тебе.

Наш шлюб такий старий вже, але мені здається, що все це було зовсім недавно, наша зустріч, запашна весна і море, й оксамитна ніч, і перша несмілива ніжність.

* Лист датований упорядником за змістом.

Здається, це найсильніші вражіння в моєму життю. В кожен мить можу викликати ті образи в уяві, як живі. І навіть запахи, і колір неба, моря, землі...

Було багато казкового у нас, так багато, що вистарчило б на кілька життів.

І ти кажеш, що це я винна в цьому? Ні, Дітонько, я тільки знедавна почала бути активною в нашому шлюбі, а раніше я лише йшла за тобою з довірою і радістю. І робила себе "по образу й подобию твому".

Я, як Золушка в казці, з нічого зробив ти мене всім і тепер іноді я боюсь розплескати ту повну чашу, що несучи скрізь життя.

Що б там не було, а ці 12 літ наші. Я хочу, щоб було ще багато-багато літ. І кожен рік як нова перлина в намисті. Але ти повинен допомогти мені боротись з літністю. Це просто якась хвороба, яка принижує мене невимовно. Чи не пізно вже поборювати себе й робити иншу людину? Але мені так хочеться знання, така цікавість до всього і нема енергії перевести те, що хочу. Поможі, Дітонько!

От ти працюєш більше 12 годин!!! Від цієї цифри мені стає страшно.

І іноді починаю думати, що мій мозок вже не здатний до розвитку. Може те, що з дитинства він слабо розвивався, виною цього, але я собою страшенно не задоволена. Соромно мені перед тобою, бо не таку тобі треба.

Прости за песимистичні слова, але це правда, і ти мусиш в глибині душі згодитись з цим.

Це певний ітог. Він примусить мене, може, активно взятись за себе і, хто знає, може, ще не пізно?

Все гадаю, коли ми матимем вже свою хатку, міцно почуватимем себе на місці, і тоді... Але треба не чекати цього, на всякому місці й всяку хвилину посуватись вперед.

Любов моя, ясність і ніжність без краю. Моє серце благає когось дати тобі сили, бадьорість і щастя.

Хай будуть всі дні твої повні і радісні і сонячні, як ти сам.

Цілую з поборюваністю очі твої.

Твоя, твоя, твоя! К[оха].

№ 81

Розалія Яківна – Володимир Кирилович

[Берлін – Фрідріхрода]

30–III[1923]

Дітонько! Вчора не писала тобі, бо зранку була в місті в справі грошей. Ще й досі не маю тих, що з Dis[conto] Ges[ellschaft], але вже маю листа з повідомленням, що вислано. Це все винні свята, очевидно. Вчора поміняла 100 к[орон], бо треба було платити борги, а далі чекати не могла.

Бачила Fr. Ельзу, сумну, пригнічену. Можливо, що поїду з нею на день в Babelsberg¹, в кожному разі я всім своїм знайомим кажу, що на свята виїзду з Берл[іна]. Отже, Дітонько, ти мене не видавай. Не хочеться мені, щоб Ін[на] Конст[антинівна], Ал[ександра] Влад[имирівна], Рафи² і пр[очі] приїздили до мене, а кожному охота це зробити.

Та я й справді поїду, тільки не на весь час.

Не жалій, що тебе нема зараз в Zehlendorf'і, якась біганина весь час, виколачування, гавкіт собак (у хазяїв знову є великий), а Берлін неначе сказився. Свята, й люди заповняють вулиці, магазини.

Леночка виїздить завтра. Сказала мені, що від тебе картка, але прочитала тільки кінець. Бач яка!

Зараз іду гулять, сонце чудове.

Все повинно бути добре, але я хочу, щоб ти спокійно сидів там і не думав ні про що погане. Да, Дітонько?

Мені добре і про це не турбуйся.

Цілую мою Дітоньку ніжно-ніжно. А ти як?

Твоя P[оза].

[Листівка адресована: *Herrn D-r W. Wynnytschenko Villa Edelweiss Friedrichroda in Thüring. Grüner Weg, 1*].

№ 82

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Фрідріхрода – Берлін]

Fridrichroda 30–III–23 Вечір

Мій золотий, мій єдиний Дім! Не сумуй, не піддавайся темним настроям, ось хутко-хутко я складу свої малесенькі манатки, бахну тобі телеграму і виїду до тебе. І все піде своїм шляхом. Що ж родити, коли я з такими примхами і такий слабодухий, що не можу як слід працювати в тих умовах. От, може, візьму себе гарненько в руки, може, конституція колись та виявиться ж, і тоді змогтиму робити хоч би на мені троє деренят і креленят товклося. Оце ідеал захопленості роботою. А то – тиші, спокою неодмінно. В тиші та спокою всякий дурень хоч-не-хоч запрацює. Ні, під телефонні дзвінки, під завивання півнів, під вибивання килимів, після всяких “побачень” і засідань, от в яких умовах треба навчитись працювати!

Без жартів, Нунн, на тому тижні, мабуть, приїду. От тільки точно не скажу, – як робота йтиме. Добіраюсь до зовсім необдуманих місць. Здається, що кожне місце в годину зробиш, а на ділі два-три дні треба. Ну, та вже жену на всіх парах. Часом по 16–18 стор[інок] виробляю, а поклав собі максимальну норму 10 стор[інок]. Зате бувають дні, що нічого або стор[інок] 4–5 виробляю. От воно в середньому так і виходить з 10 ст[орінок] на день. У моєї хазяйки сьогодні ще ніяких гостей. Здається, й надалі, дійсно, не буде. Це добре.

По Fridrichroda вже ходять по святочному повбірані Gäste і фрідріхродці. Тільки я чужою мацапурою з своїм “столом”, обмотаним гуммою, порушую їхню доброчинну гармонію.

Дітонько, з Праги пишуть, що вони не знають, що то за 500 кор[он] на Disconto Gesellschaft. Від кого ж вони? Мій гонорар послана на Вирового.

Цілюю мою ясну прекрасну дитинку.

В.

[Збоку дописано]: *Є також один гість! В сусідній кімнаті. Здається, тихий. Побачимо.*

[Листівка адресована: *Frau D-r R. Wynnytschenko Berlin-Zehlendorf-Mitte Cecilienstr. 6*].

№ 83

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Фрідріхрода]

31–III–23

Рідний мій, щастя моє!

Я все тобі не встигаю відповідать, все спішу й не можу. Bezug коштує біля 40 тисяч (простий). Звичайно, половини пропаленого нам не треба. Краще я пришлю, як тільки одчиняться крамниці, себто в вівторок.

Але, може, ти до того часу схочеш вже виїхати, якщо наїде гостей повно? Тоді я вже не знаю, що робити, хіба ти лишиш хазяйці свою білізну, як залог. Але, я гадаю, що ти не преїдеш. Краще вже перетерпіти, аніж потім знову їхати з дому, пробувши 3-4 дні. Мої особисті бажання я в розрахунок не беру, звичайно.

Крох мій, не треба давати волю своїм сумнівам щодо роботи. Це все є наслідок втоми. Ти не можеш гадати, що вона не потрібна, бо це абсурд. Такої річі, таких думок ще не було в літературі! Отже, не піддавайся песимізму. Я, коли згадую про те, що ти робиш, то у мене дух захоплює. Аби тільки сил вистарчило на до кінця.

Сьогодні субота. Завтра Великдень. Коли ти вздумаєш покинуть Fridr[ichroda] і опинишся в Zehl[endorf]’i, а я раптом виїду до Babelsberg’у, от це буде штука. Ні, краще вже я посижу вдома, бо й не дуже мені хочеться розважатись і розвага

сумнівна. Але в кожному разі ти, гадаю, повідомиш мене. Краще пересидіть там той час гостей.

Як минає мій час? Не дуже значно або весело. Перші дні після твого виїзду були у мене гости, багато гостей. А тепер не так, я все чогось чекаю. То листів, то грошей, то листа Далінди (нарешті є). Перекладаю, пишу листи, варю, гуляю, а головне сплю.

Почуваю себе фізично добре. Голова не болить зовсім, але мозок мій спить і уява млява.

Леночці переказала твоє доручення про зайчика. Вона задоволена. Але каже, що не поїде туди, як тебе не буде. Прохала переказати тобі, що "Христос Воскрес" і що за нею це довжок. Але прилюдно! (Сама зачіпає й сама потім ховається).

Я дякую за носа. Це мені підходяща пара. Уявляю, які носики були б у наших дітей! Цікаво, як Леночку хвилює вияв ніжності твоєї. Коли їй казала, що ти пишеш: "Бідна Базя, маленька", – вона так м'яко, тихенько сміялась. І взагалі мені тут багато є неясного. Можливо, що вона свідомо зтримує себе й тебе, щоб не зробити себе нещасливою; може, мене їй шкода (коли певна в своїй силі над тобою). Але в кожному разі нема у неї байдужості до тебе. Це є факт. Треба цілком її самолюб'є задовольнити й подивитись, що ж буде далі?

Сьогодні знову хмарно.

Боюсь, що й у вас так само. Ранком був морозець. Не забувай казати, щоб топили!! А то ще в холоді сидитимеш.

Тепер головне, план *Riesengebirge*¹. Я теж вже думала про це. Все одно, яке воно буде, аби щось на довгий час. Своє? Хочеться вірити, але тобі ж буде тісно, низько в селянськ[ому] будиночку. Запитай свою хазяйку, може щось наняти можна? Я, в кожному разі, радо поїду шукати нам щось. У Крелів занадто непевно себе людина почуває. А проте можемо й тут пожити. Що за церемонії, зрештою!

Який тісний зробився світ? Аж дивно. *Es ist nicht mehr schön!*² Як каже моя *Fr. Zart*³.

А Фравочка вже поїхала й я сама. Зараз іду на пошту. А ти напиши мені, що таке в тій вирізіці, що він прислав. Чи зрозумієш без діксьонера? Лист нічого нового не дає, а після такого роздратовання лишається почуття зневір'я. Все ж відповій йому тепло. Він не винний в невдачі.

Ну, жили без мільйонів, проживемо ще без них. А може як раз в той момент, що не ждатимем, вони й з'являться?

Ну, будь здоровий, моя дитинка! Шкода, що тоді, як тобі зле, мене нема з тобою. Коли добре – і без мене добре. Так?

Цілую руки твої, мій ясний!

Твоя вічно. К[оха].

P. S. Я все ж поїду в *Babelsberg*, а на 2-й день закликали вже давно М[аркушон]кі. Не знаю, чи піду.

Ключи лишаю в нашій схованці для всяких несподіванок.

Коментарі

№ 70

¹ Нарешті одержала твого листа – Як видно із щоденникових записів В. Винниченка, він виїхав до Тюрінгії, у те місто, у якому нещодавно відпочивала Розалія Яківна, 13 березня 1923 р., а першого листа написав їй 14 березня (*Винниченко В. Щоденник*. – Т. 2. 1921–1925. – С. 198–199). На жаль, цей лист не виявлений, як і низка інших, написаних із Фрідріхроді. За березень 1923 р. маємо лише один лист Володимира Кириловича (від 30.03) і 12 листів Розалії Яківни. Хоч із щоденникових записів В. Винниченка видно, що він за час перебування у Фрідріхроді відправив їй принаймні 8 листів і 1 телеграму.

² Якщо у *Tribsch*'ів увільниться кімната – Про фрау *Tribsch* В. Винниченко записав у щоденнику 13.03.1923: "Кохине перебування тут залишило хороші сліди, через те прийнято мене тепло і привітно. Моя вимога тиші для роботи перемогла навіть хазяйські інтереси, і

сама Frau Triebisch почала радити, куди й до кого звернутись” (Винниченко В. Щоденник. – Т. 2. 1921–1925. – С. 198).

³ *Poste restante* (фр.) – до запитання.

⁴ *Лист від Богацького* – Богацький Павло Олександрович (1883–1962) – український політичний і військовий діяч, видавець, публіцист, літературознавець, бібліограф, учений, дійсний член НТШ. Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію, Віденське піхотне юнкерське училище. Учасник російської революції 1905–1907 рр. та українського національного руху. Видавець часописів “Хрін” (1908) та “Українська хата” (1909–1914). З початком Першої світової війни був заарештований і засланий у Сибір, до Наримського краю. До Києва повернувся 1917 р. З листопада 1917 р. – головний комісар міліції Києва. Один з ініціаторів повстання проти гетьмана П. Скоропадського. 1919 р. – комендант Коша охорони республіканського ладу при міністерстві внутрішніх справ УНР у Кам'янці-Подільському. З 1920 р. – на еміграції у Празі, очолював Український видавничий фонд, друкувався в редакovanому В. Винниченком та М. Шаповалом журналі “Нова Україна”. З 1940 р. проживав у Німеччині, з 1949 р. – в Австралії.

⁵ *до статті Коберського* – Коберський Карло (1890–1940) – український громадський і політичний діяч, теоретик кооперативного руху та українського соціалістичного руху, публіцист, за фахом економіст, дійсний член НТШ. Закінчив гімназію в Самборі. Будучи студентом різних навчальних закладів Галичини, брав активну участь у літературних гуртках, Пласті, Просвіті, Січі, з юнацьких років зацікавився ідеями українського соціалізму. З початком Першої світової війни був мобілізований до старшинської школи, кілька років воював на Італійському фронті. У роки Української революції в чині поручика добровільно вступив до лав Української Галицької Армії. Після розгрому його частини польськими військами опинився в Чехії, де в таборах для інтернованих організував серед земляків гуртки самоосвіти. Потрапивши до Праги, навчався в Карловому університеті, отримав ступінь доктора та професора економіки. Працював доцентом Української господарської академії в Подєбрадах. У 1927 р. повернувся до Львова, з 1928 р. редагував журнал “Кооперативна республіка”, був членом головного секретаріату Української радикальної партії. Автор багатьох політичних та економічних праць, серед яких “Українське народництво по обох боках Збруча” (1924), “Націоналізм – критика фраз” (1933), “Україна в світовому господарстві” (1933) та ін. Коли в 1939 р. до Львова вступили радянські війська, спробував перебратися на захід, але був схоплений органами НКВС і в 1940 р. знищений. У листі, очевидно, йдеться про його статтю “Господарське самоврядування (Про державу гільдій)”, яка була опублікована в журналі “Нова Україна” (1923. – Ч. 1-2, січень-лютий. – С. 83-101).

⁶ *кінець статті Левіні* – Левіні – так друзі називали В. Левинського. Левинський Володимир Петрович (1880–1953) – український учений-економіст, публіцист і теоретик українського соціалістичного руху, один із засновників УСДРП. У 1904–1914 рр. був редактором або співробітником органів соціал-демократичної преси – “Воля”, “Земля і воля”, “Вперед”, “Робітник”, “Наш голос” (Львів) та фактичним редактором (із 4-го числа) журналу “Дзвін” (Київ, 1913–1914). На еміграції був співробітником журналу “Нова Україна” (Прага), у 1919–1924 рр. – активний член УКП у Відні. Перекоаний самостійник, поборник ідеї самостійності України. Давній однодумець та однопартієць В. Винниченка. Автор багатьох статей і книжок, серед яких “Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи”, “Нариси розвитку українського робітничого руху в Галичині” (1914), “Царская Россия и украинский вопрос”, “Народність і держава” (1919) та ін. У “Новій Україні” 1923 р. були опубліковані його статті: “Що таке політика” (Ч. 3. – С. 90-103; Ч. 4. – С. 57-69; “Карл Маркс” (Ч. 5. – С. 16-27); “Фільософія й історичний матеріалізм (Ч. 12. – С. 71-96, продовження в перших числах 1924 р.).

⁷ *Шаповал прохає зарезервувати місце для його статті “На болючу тему”* – Ідеться, очевидно, про статтю М. Шаповала “Складка сил”, у якій він висловлював свою позицію щодо “Єдиного фронту”, з якою не погоджувався В. Винниченко. 24 березня він записав у щоденнику: “Стаття Шаповала “Складка сил”. Телеграма Сімовичу, щоб другої половини не друкував.

Лист до Шаповала. (Протест проти його розуміння “Єдиного фронту”, як гуртування біля УГК у культурній роботі. Рішуча вимога переробити другу половину. Загроза вийти із журналу та розірвати з його групою. Питання мусить бути вирішене точно і ясно раз на все). Як видно із щоденникових записів, Винниченко писав про цю статтю Шаповалові також 25 і 27 березня, вимагаючи виправити її, “бо програмова” (Винниченко В. Щоденник. – Т. 2. 1921–1925. – С. 202-203).

⁸ *Сірий* – Ідеться про Ю. Тищенка (див. лист № 2, прим. 12).

⁹ *боїться за хлопця* – Мова про сина Ю. Тищенка Бориса, про переїзд якого з України за кордон він клопотався.

¹⁰ *Тамарочка* – донька Марка Григоровича та Юлії Володимирівни Віленських.

¹¹ *сестра М.-кі* – особа не встановлена, можливо, сестра Віленського (Маркушки).

¹² *Лідія Парф[урівна]* – особа не встановлена, у “Щоденнику” В. Винниченка згадується як спільна знайома з Віленськими.

¹³ *лист від Паламарчика* – Ідеться про Г. Паламаря (див. лист № 8, прим. 2).

¹⁴ *Говорила з Fr. Elsa* – Особа не встановлена. У “Щоденнику” В. Винниченка від 26 лютого 1923 р. записано: “Лист до Паламаря. Про фіктивний шлюб з Frau Elsa” (*Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1925. – С. 192).

¹⁵ *в Risengeb[irge]* – див. лист № 52, прим. 16.

№ 71

¹ *Ал[ександра] Вл[адимирівна]* – особа не встановлена.

№ 72

¹ *мушу в Friedenau* – Friedenau – район у Берліні.

² *Вчора послала тобі телеграму* – 18 березня 1923 р. В. Винниченко записав у щоденнику: “Телеграма від Кохи: чи друкувати статтю Шаповала” (*Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1925. – С. 200).

№ 73

¹ *твого 3-го листа* – цей лист не виявлений.

² *як тяжко він переживає розрив* – Ідеться про розрив приятельських стосунків між Винниченком і Лундбергом, про що він записав у щоденнику 31 травня 1922 р.: “Розрив з Є. Лундбергом за його участь у сменовеховському “Накануне”. Бажання Лундберга виставити цей акт, як ідейний. Не віро, вбачаю матеріальну, службову зацікавленість. А коли й ідейність, то не могу бути в приятельських відносинах з людиною таких ідей” (*Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1925. – С. 127–128). А в запису 12 лютого 1923 р. читаємо: “Розмова по телефону з Єленою Давидівною. Тема: мій вчинок з Лундбергом. Не можна оцінювати людей за їхніми вчинками. А як? Мій вчинок, на її думку, гірший за вчинок Лундберга, тим часом вона не зриває зі мною відносин і так само добре до мене ставиться” (*Там само.* – С. 188).

³ *Вона одержала твою картку* – Ідеться, очевидно, про картку, надіслану В. Винниченком 16 березня. У щоденнику того дня він записав: “Два слова “сердечный привет” до Єлени Давидівни” (*Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1925. – С. 200).

⁴ *крім Є[вгена] Г[ермановича]* – Ідеться про Є.Г. Лундберга.

⁵ *Анну Іллінічну* – Гоґоберідзе Анна Іллівна – родичка Єлени Давидівни Гоґоберідзе, ліва есерка, працювала в якійсь радянській установі в Берліні.

⁶ *Diskont Gesellschaft* (нім.) – назва банку.

⁷ *Bezug* (нім.) – оббивка.

⁸ *Іллічу гірше* – Ідеться про погіршення здоров’я В.І. Леніна.

⁹ *Риков* – Риков Олексій Іванович (1881–1938) – радянський політичний і державний діяч, народний комісар внутрішніх справ (1917), член Революційної військової ради Республіки (1919), голова РНК СРСР (1924–1930) і одночасно РНК РРФСР (1924–1929), який змінив на цих посадах Леніна. Активно підтримав Сталіна в боротьбі проти Троцького, а пізніше – проти Зинов’єва і Каменєва. У 1928–1929 рр. виступав проти згортання НЕП, форсування індустріалізації і колективізації, що було оголошено “правим ухилом” у ВКП(б). На квітневому Пленумі ЦК (1929) підданий різкій критиці. У грудні 1930 р. знятий із поста голови Раднаркому СРСР і виведений зі складу Політбюро. З січня 1931 р. до вересня 1936 р. – нарком пошт і телеграфів СРСР. На пленумі в лютому 1937 р. виключений з партії і арештований. Як один з головних обвинувачуваних притягнутий до відкритого процесу (Третій Московський процес) у справі “правотроцькістського антирадянського блоку”. 13 березня 1938 р. був засуджений до смертної кари і 15 березня розстріляний.

¹⁰ *Паламарчик згодився* – див. лист № 70, прим. 13–14.

№ 74

¹ *завжди на Tilplatz* – правильно Thielplatz – площа в передміському районі Берліна Далем (Dahlem). Це остання зупинка Берлінського метрополітена, на якій Володимир Кирилович і Розалія Яківна сідали на автобус або йшли пішки до Целендорфа.

² *Панна Маруся* – Ідеться, очевидно, про Марусю Сімович (див. лист № 61, прим. 6).

³ *з Надю[гою]* – Ідеться про Надію Васильєву (див. лист № 3, прим. 7).

№ 75

¹ *Доцаучка* – див. лист № 55, прим. 10.

² *Хіба Крелям ключи віддати?* – Крелі, очевидно, господарі, у яких Винниченки наймали квартиру.

³ *оповідання Амфітеатр[ова]* – Амфітеатров Олександр Валентинович (1862–1938) – російський письменник, прозаїк, публіцист, літературний і театральний критик, автор багатьох романів, оповідань, сатиричних віршів.

№ 76

¹ *До Бума піду* – Ідеться, мабуть, про лікаря.

№ 77

¹ *велике товариство* – В. Винниченко записав у щоденнику 26 березня 1923 р.: “Картка від Кохи з підписами недільних гостей. Леночка підписалась “Базею”. Анна Іллівна написала щось по-грузинськи, а Леночка по-руськи приписала, що це – “лайка” (*Винниченко В.* Щоденник. – Т. 2. 1921–1925. – С. 203).

² *Шрейдером* – Шрейдер Олександр Абрамович (1895–1933) – російський політичний діяч, письменник, публіцист, лівий есер, член ЦК партії лівих есерів. У січні-березні 1918 р. – заступник народного комісара юстиції в коаліційному уряді. 1919 р. був заарештований у зв’язку із заколотом лівих есерів. Після звільнення залишив Росію. З 1921 р. – у Німеччині, один із засновників видавництва “Скіфи”, 1922 р. був одним з організаторів Комітету допомоги голодуючим у Росії. Політичний співробітник В. Винниченка та М. Шаповала.

№ 78

¹ *Храпко* – Храпко Іван – український адвокат і нотаріус, який мав власну контору в Берліні.

² 23 – див. лист № 75.

³ *в Шварцвальд* – Шварцвальд (нім. Schwarzwald – “чорний ліс”) – гірський масив у землі Баден-Вюртемберг на південному заході Німеччини. Покритий густим переважно хвойним або буковим лісом, має багато живописних гірських озер, мінеральних джерел, що обумовило наявність багатьох курортів, зокрема таких як Баден-Баден або Баденвейлер.

⁴ *брат грозиться* – Ідеться про Л.Д. Гоґоберідзе. Гоґоберідзе Леван Давидович (1896–1937) – грузинський партійний і державний діяч. Член компартії з 1916 р., активний учасник революційних подій на Кавказі в 1917–1920-х рр. З 1921 р. – голова Тифліського ревкому, секретар Тифліського комітету РКП(б). У 1923–1924 рр. – заступник голови Раднаркому Грузії, 1924–1925 – секретар Аджарського обкому. 1925–1926 рр. – у Парижі на дипломатичній роботі. 1926–1930 рр. – секретар ЦК КП(б) Грузії. 1937 р. розстріляний.

№ 79

¹ *звонила Шайєру* – Шайєр – посередник Винниченка в переговорах із дирекцією американського театру про постановку п’єси “Чорна Пантера і Білий Ведмідь”.

№ 80

¹ *за чудовий лист нашого свята* – Ідеться про річницю шлюбу, який Володимир Кирилович і Розалія Яківна відзначали 28 березня (див. *Винниченко В.* Щоденник. – Т. 1. – 1911–1920 / Редакція, вступ. ст. і прим. Г. Костюка. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – С. 326).

№ 81

¹ *Babelsberg* – Бабельсберг (нім. Potsdam-Babelsberg) – район Потсдама, у якому розташований однойменний парк із старовинним палацом.

² *Рафу* – Ідеться про родину Рафи Видріха.

№ 83

¹ *план Riesengebirge* – 29 березня В. Винниченко записав у щоденнику: “Лист до Кохи. (Знову мрія про Landhaus’ик у Riesengebirge) (*Винниченко В.* Щоденник. – Т. 2. 1921–1925. – С. 204). Ідеться про план купівлі дачки (Landhaus (нім.) – дача) у гористому районі у східно-південному кутку тодішньої Німеччини, де в містечку Hain В. Винниченко відпочивав у вересні-жовтні 1922 р.

² *Es ist nicht mehr schön!* (нім.) – він більше не гарний.

³ *Fr. Zart* – особа не встановлена.

Далі буде.

Упорядкування, примітки та коментарі

Надії Миронець.

м. Київ

Отримано 24 березня 2015 р.

